

23. Аленский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века. Выпуск второй. – М., 1897. – С.15-17, 24, 28-32.
24. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1898. – Т.ІІ. – С.593-594; Grabowski A. Starożytnosci Historyczne Polski. – Kraków, 1840. – Т.І. – S.276-281.
25. Архів головний актів давніх (Варшава). – Ф.553. – Від.ІІ. – Кн.18. – Арк.158.
26. Мицик Ю. Козацька держава очима поляка // Київська старовина. – 1993. – №4. – С.5.

Резюме

В статье сделана попытка исследовать главнейшие проблемы Крестьянской войны в Украине 1648–1652 гг., определить ее хронологические границы, основные этапы развития, особенности и социально-экономические последствия.

Ключевые слова: Крестьянская война, восстание, формы борьбы, поспольство.

Одержано 2 листопада 2005 р.

УДК 94 (477) “1648–1657”

O.A.Ioga

ПОЛІТИКА УРЯДУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЩОДО ШЛЯХТИ: 1648–1657 рр.

В статті розглядається політика уряду Б.Хмельницького щодо шляхти протягом 1648–1657 років. Зокрема, прослідовуються зміни у ставленні гетьмана до шляхти та підкреслюється їх залежність від реальних вимог конкретної ситуації, в якій опинялась Україна в той чи інший період національно-визвольної боротьби.

Ключові слова: Б.Хмельницький, уряд, політика, універсали, шляхта, магнати.

Українська історична наука на сьогоднішній день має вагомі здобутки у дослідженні різних аспектів Української революції XVII століття. Однак, ряд проблем, які мають важливе значення для більш глибокого осмислення її сутності, потребують подальшого вивчення. Однією із них є соціальна політика уряду Богдана Хмельницького. У вітчизняній історіографії було з'ясовано її окремі сторони. Так, В.Веселаго, В.Голобуцький, І.Крип'якевич, В.Смолій, В.Степанков, Ф.Шевченко зробили висновок про її гнучкість, яка запобігала крайньому загостренню соціальної

боротьби і забезпечувала єдність патріотичних сил¹. Проте продовжує залишатися ряд питань, які потребують подальшого дослідження. Одним з них є політика уряду Б.Хмельницького щодо шляхти.

Всебічне дослідження зазначеного аспекту політики гетьмана дозволяє глибше зрозуміти причини успішної діяльності Б.Хмельницького в справі будівництва Української держави та формуванні її політичної еліти.

Про цілеспрямовану політику гетьмана щодо шляхти можна говорити, починаючи уже з середини червня 1648 р. Саме з цього часу він почав видавати універсали, спрямовані на захист шляхетських маєтків і заборону чинити бунти. Так, в листі до А.Киселя від 17 червня гетьман зазначав, що видав універсали про те, “що кожен, як з нашого Війська Запорозького, так і з інших шляхетських підданих, під страхом суворої карі бунти і заворушення мусить припинити ”². У липні вийшов універсал про недоторканість володінь магната Домініка Заславського, в якому говорилося: “щоб ніхто з Війська Запорозького чи якого-небудь полку не смів у тих володіннях перебувати і бути на постії, чинити яку-небудь шкоду чи несправедливість ”. Тих, хто б наслілився порушити дане розпорядження, полковники повинні були “карати на горло згідно артикулів про стрій Війська Запорозького”³. Мета вказаного універсалу полягала в тому, “щоб, – за словами самого гетьмана, – маєтності в. кн. м. (Д.Заславського) військо наше залишило цілими ”⁴. Гетьманська адміністрація заборонила козакам страчувати українську шляхту та обмежила прийом до війська шляхетських підданих⁵. Як вважають В.А.Смолій і В.С.Степанков, вдаючись до таких кроків, Б.Хмельницький прагнув заличити українських магнатів та шляхту до визвольної боротьби⁶. Проте дана спроба уже з самого початку була приречена на невдачу. Адже відомо, що ще з кінця XVI – протягом першої половини XVII століття українські магнати та шляхта активно переходили до католицизму, прагнучи таким чином урівнятися у конфесійних правах з польськими магнатами. Тому навряд чи вони могли приєднатися до повстанців та виступити проти Польщі. Реальним же результатом такого кроку Б.Хмельницького, в даному випадку, стало незадоволення селян та міщан.

Переконавшись з часом у тому, що українські магнати та шляхта (за виключенням частини дрібної шляхти) далекі від того, щоб включитися в боротьбу проти Польщі, Б.Хмельницький змінює ставлення до них. Починаючи з серпня 1648 р. і до кінця свого життя він не проявляв ініціативи в справі захисту маєтків шляхти. Іншим було відношення гетьмана до шляхти, яка брала участь у визвольній боротьбі. Вона завжди користувалася підтримкою українського уряду й могла обійтися високі посади в органах влади Української держави⁷.

Про ставлення Б.Хмельницького до представників шляхти восени 1648 р. свідчить виданий ним 2 грудня універсал, в якому він повідомляв про припинення військових дій і попереджав шляхтичів, щоб вони не пригноблювали селян (не мстили їм за участь в повстанні) і не чинили утисків православній вірі: щоб не йшли “проти волі й наказу Його Кор. Мм-ті й не мали ніякої злоби ні до своїх підданих, ні до руської релігії”⁸. Щодо захисту українським урядом шляхетських маєтків, то відомий лише один універсал такого роду, виданий Хмельницьким 2 грудня 1648 р. Він забороняв порушувати земельні володіння “шляхетського пана” Себастіяна Снетинського. Зокрема, гетьман “не бачечи ни в чом Войску нашему Запорозкому противного” забезпечив його самого, дружину і дітей, а також маєтки в м.Коростишеві і Городську від нападів “козаков свовоных”⁹.

У досить чіткій формі своє ставлення до шляхти Б.Хмельницький висловив під час переговорів з польським урядом у лютому 1649 р. в м.Переяславі. Він говорив: “Не зістане у мене і нога жодного князя й шляхотки тут, на Україні, а схоче котрий з нами хліба їсти – нехай Війську Запорозькому буде послушний...”¹⁰. Згідно договору з польськими комісарами, шляхта не мала права до кінця травня 1649 р. повернутися до своїх маєтків через межу, яка проходила по річках Горинь і Прип'ять, а в Подільському воєводстві – за Кам’янець-Подільський¹¹.

Іншим було відношення гетьмана до шляхти, яка брала участь у визвольній боротьбі. Так, у листі до Яна Казимира у переддень укладення Зборівського договору (7 серпня) Б.Хмельницький звертався з проханням, щоб “шляхтичі грецької або римської віри, які під час воєнного заколоту перебували у Війську Запорозькому.., щоб не вважалися за бунтівників і безчесних і якщо були за щось засуджені, то це безчестя повинно бути знищено і скасоване конституцією (на сеймі. – О.Ю.)”¹².

8 серпня 1649 р. був підписаний Зборівський договір. Шляхта отримала право повернутися до своїх маєтків і вимагати від селян і міщан виконання існуючих до 1648 р. повинностей. Втілення в життя умов договору вимагало від гетьмана внесення істотних коректив до своєї політики. Зрозуміло, що перші кроки гетьмана в цьому напрямку відразу ж нашговхнулися на масовий опір населення. Вже в вересні 1649 р. антифеодальний рух охопив Київське, Брацлавське і східну частину Подільського воєводства¹³. У Київському воєводстві селяни й міщани зірвали проведення місцевою шляхтою сейму. Щоб забезпечити його скликання, гетьман відіслав туди козаків зі своїми універсалами з метою “втихомирити поспільство”¹⁴.

Зважаючи на такий розвиток подій, вже в кінці вересня 1649 р. гетьман видав універсал, “щоб поспільство в усіх містах втихомирилося”. Відгукуючись на прохання київського воєводи, гетьман розіслав універ-

сали про охорону маєтків А.Киселя на Лівобережній Україні (куди виїхав слуга магната Ян Сосновський), проте відмовився стати на захист маєтностей воєводи на території Черкаського староства. Він повідомив, що не погодиться на повернення шляхти до своїх маєтків, доки сейм не затвердить умов Зборівського договору¹⁵. Водночас, Б.Хмельницький добивався від А.Киселя “скромного” поводження шляхти з підданими¹⁶.

Відмовляючи шляхті у праві повернутися до маєтків до затвердження сеймом Зборівського договору, гетьман все ж дозволяв користуватися ними деяким політичним діячам Речі Посполитої. Так, в другій половині жовтня на прохання Є.Оссолінського послав універсали до підданих його маєтків у Богуславському старостві, щоб вони “не пішалися наданою їм свободою, а залишались у послуху в своїх панів”¹⁷. Поступки такого роду мали допомогти Хмельницькому заручитися підтримкою польської верхівки у справі затвердження сеймом статей Зборівського договору.

В інструкції українським послам на Варшавський сейм, виданій гетьманом в кінці листопада 1649 р., щодо шляхти, яка брала участь у національно-визвольній боротьбі, зазначалося: “Шляхті, як грецької, так і римської віри, яка під час заколоту перебувала при Війську Запорізькому, згідно з обіцянкою й. к. м. і всієї Речі Посполитої, король...зволив просити, – а тепер щоб на цьому сеймі щоб конституційно це було зняте, і все, що для будь-кого випрошене, щоб було скасоване і анульоване”¹⁸.

Після затвердження сеймом в січні 1650 р. умов Зборівського договору шляхта різко активізувала свої зусилля в напрямку повернення маєтків і відновлення в них старих порядків. Повертаючись до своїх маєтків, шляхтичі жорстоко розправлялися зі своїми “підданими”, незважаючи на оголошенню селянам амністію¹⁹. На сваволю і знущання шляхтичів селяни й міщани відповідали протидією. Вибухнуло велике повстання в маєтках магната С.Корецького на Брацлавщині²⁰. Повстанці вбивали панів, йшли до козаків “джурами” або переселялися “з усім майном за Дніпро”²¹.

Така ситуація вимагала внесення коректив у соціальну політику. З березня 1650 р. гетьман видав універсал про “послушенство” кишенецьких міщан панові Ілляшу Пікулицькому, в якому говорилося: “Приказываем мещаном кишинским, чтоб есте пану Гельяшеви Пекулицкому, яко державцу своему, всякое послушание и подданство, как перед тем, так и ныне отдавали, и во всем пана своего против давнаго извичаю, или урядника от него посланого, слушали, никаких бунтов, своевольств не чинили”. Тих, хто б не виконував даного наказу, гетьман дозволяв “жестоко казнить, как бунтовников и непослушников”²².

Потрібно підкреслити, що подібні універсали українським шляхтичам видавалися, головним чином, на прохання самих власників маєтків. Про-

те, якщо б це і була ініціатива самого гетьмана, то все одно універсалі про “послушенство” не завжди допомагали придушити активність селян і міщан. Виходячи з цього, було вирішено провести старшинську раду в Києві. З березня з Варшавського сейму прибув А.Кисіль, який повинен був також взяти участь в її роботі. Переговори з Киселем проходили з 5 по 7 березня. Уряд Б.Хмельницького підтвердив визнання умов Зборівського договору, але й добився певних обмежень прав шляхти. А.Киселю було заявлено, щоб “жоден з шляхтичів, тим більше панів, які були б римської віри, не наважувалися їхати за лінію (кордону), лише щоб слуг своїх, і то русинів (православних), на свої місця посилали”. Рада зобов’язала А.Киселя та інших комісарів домогтися від шляхти “якнайскромніше поводитися з підданими”, припинити збір поборів з селян та міщан і до того часу, поки не повернуться українські послі з Варшави, задовольнятися прибутками з шинків і млинів. Їм заборонялося, зокрема у Київському воеводстві, збирати подимне й побори, що було схвалено шляхтою на житомирському сеймiku²³. Поряд з цим, зростає кількість охоронних універсалів, виданих шляхті, та наказів місцевим органам влади “приобркувати заколоти та за будь-які кривди карати”²⁴. Проте, навіть отримавши гетьманські універсалі, шляхта була неспроможною відновити своє панування над селянами й міщанами. “Хоча панів за універсалами Хмельницького впускають до маєтків, – писав М.Голінський, – але так їх шанують, що самі над ними панують, а інших вбивають”²⁵.

У відповідь український уряд, щоб не допустити порушення миру і не спровокувати військові дії з боку Речі Посполитої, посилює репресивні заходи. В листі до Киселя від 16 травня 1650 р. Б.Хмельницький наказував полковникам під страхом смертної кари “...оберегати, чтоб наездов на шляхетския домаы и на подданые люди королевские и шляхетские отнюдь не чинили”. Тих свавільників, “которые учнут смуту восчинат”, місцеві органи влади повинні були “всех смертью казнить”²⁶.

Шляхті не вдалося змусити селян і міщан віддавати “звикле послушенство”. Так, шляхтич Я.Чернавський зазначав, що “которая де шляхта на уряд в королевские места были посланы, и те все живут от козаков в великом страхованье, укупая дни свои, кланяютца и поят и всякую ласку чинят”²⁷.

В другій половині літа 1650 р. Б.Хмельницький знову видав цілий ряд універсалів про заборону бунтів. Так, універсалом від 31 липня він заборонив жителям Ніжинського полку чинити бунти, а ніжинський полковник П.Шумейко отримав вказівку не перешкоджати шляхті повергатися до своїх маєтків²⁸. В наказі білоперківському полковнику від 2 серпня гетьман попереджав його, щоб “ніде в жодному місці ані по містах, як руській шляхті, так і ляхам, які знаходяться тепер в наших краях, не

наважилися заподіяти жодної кривди і промовити лихого слова”²⁹. Цей наказ мав передаватись з одного міста до іншого, а ті полковники, які затримуватимуть його “хоч на годину”, “для прикладу нагадування іншим...” мали бути покарані “на горло”³⁰. 10 серпня під страхом смертної карі гетьман заборонив ніжинському полковнику і старшині привласнювати шляхетські володіння та перешкоджати урядникам і шляхті збирати податки з селян³¹. 28 серпня 1650 р. в універсалі до мешканців Київського і Чернігівського воєводств та Житомирського староства наказувалося, щоб вони “кривди найменшої не чинили і на здоров’є їх (шляхти) не наступовали”³². Незважаючи на гетьманські універсалі, шляхта продовжувала скаржитися, що “им чинятца обиды большие, и подданые де их панские все называютца казаками и их, панов, не слушают”³³.

Потрібно також підкреслити, що усі вищевказані поступки шляхті були зумовлені вкрай складним становищем українського уряду влітку 1650 р. Справа в тому, що у липні з’явилися вісті про загрозу нападу коронного війська на територію України. Для уникнення зіткнення з польською армією і звинувачень у порушенні миру, Б.Хмельницький вдався до захисту шляхетських володінь, що засвідчувало б вірність умовам Зборівського договору.

В умовах військових приготувань в Речі Посполитій, гетьман знову змінює своє ставлення до шляхти. З початку листопада він перестав сприяти шляхті та магнатам у володінні маєтками та підданими. Крім того, напевно не без участі гетьмана в другій половині листопада на Лівобережжі вибухнуло повстання селян і міщан³⁴. Його наслідком стала втеча шляхти з козацької території³⁵.

Практично з кінця 1650 р. і до вересня 1651 р. не виявлено фактів, які свідчили б про заходи гетьмана, спрямовані на відновлення шляхетського землеволодіння та “послушенства” селян і міщан шляхті. Навпаки, Б.Хмельницький видав універсал (початок 1651 р.), які забороняли шляхті проживати на українській території за виключенням тих, хто “зречеться” своїх прав над селянами і міщанами і “будуть разом з козаками”³⁶.

Ситуація змінилася після укладення 18 вересня 1651 р. Білоцерківського мирного договору з Річчю Посполитою. На територію Чернігівського і Брацлавського воєводств мали повернутися шляхтичі. Останні, як і після Зборівського договору, почали домагатися від українського уряду універсалів про “послушенство” підданих їх маєтків. Гетьман змушеній був надавати їх. Так, слуга М.Потоцького Славковський отримав універсал на Черкаське старство. Черкаський полковник повинен був не допустити свавілля у маєтках С.Яськульського. Вже в кінці жовтня у володіннях М.Потоцького почали збирати податки³⁷.

У результаті перемоги українського війська під Батогом (23 травня 1652 р.) і визвольного повстання селян і міщан територія Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств була звільнена від шляхетського панування. Аналіз документів Б.Хмельницького свідчить про різке скорочення кількості підтверджувальних універсалів гетьмана, які видавалися шляхті про затвердження їх прав на маєтки і селян.

В результаті Селянської війни (1648–1652 рр.) було ліквідовано шляхетське землеволодіння, шляхетські сейми й сеймики, шляхетську судову систему. Шляхетство, як панівний стан суспільства з його особливими правами й привілеями, було позбавлено панівного становища³⁸.

Під час переговорів в січні 1654 р. у м.Переяславі з В.Бутурліним, представники старшини поставили вимогу, щоб їх вільності не були порушені: “и кто был шляхтич и кто в каком чину наперед сево и какие маєтности у себя имел и тому б всему быть по-прежнему”³⁹.

Про настрої і прагнення української шляхти на час переговорів у Переяславі, свідчить такий випадок. Так, 12 січня до російського посла В.Бутурліна якісь шляхтичі звернулися з проханням, щоб “шляхта була меж козаков знатна, и судились бы по своим правам, и маєтностям бы за ними быть попрежнему”⁴⁰. Послові був переданий проект розподілу між шляхтою воєводських та інших посад. Коли ж посол заявив, що раніше гетьман цього не вимагав, шляхта почала просити, щоб про це все не говорили Хмельницькому, бо робилося це шляхтою “от своей мысли, а не по гетманскому приказу”⁴¹. У “Статтях” гетьмана, переданих українськими послами боярам 14 березня 1654 р., зазначалося: “Шляхта (яка) велико-му государю веру учинили, чтоб при своих шляхетцких волностях пре-бивала и меж себя старших на уряды судовые обирали и добра свои и волности имели, как при королях полских бывало...”. Тим з шляхтичів, “которые казну свою имели, по крепостям, на маєтностях, тогда и ныне любо чтоб им те деньги поплачены, или на маєтностях додерживано”⁴².

Ці постанови стали юридичною основою для існування шляхетського землеволодіння в Україні. 13 липня 1654 р. Б.Хмельницький видав універсал шляхті м.Насташки Білоцерківського полку, в якому зазначав, щоб “жаден з товариства нашого козаков і вшелякої кондиції людей найменшої кривди чинити не важил і ничего на них (шляхтичів) не вимислял”. Тих, хто б всупереч наказу наважився шляхті, що перебувала в містечку, “найменшу кривду і шарпанину чинити...”, гетьман наказував “бити і громить і до нас одислати, где і од нас каждый таковий сурово каран будет...”⁴³.

Велику кількість універсалів, що стосувалися долі шляхти, Б.Хмельницький видав протягом 1656–1657 рр. Здебільшого вони стосувалися

української шляхти Чернігівщини і Стародубщини. Так, 31 березня 1656 р., “видячи прихильних и зичливих щире Войску Запорожскому всю шляхту повіту Любецького”, гетьман надав оборонний універсал любецькому сотнику Саві Унучкові і Артему Красковському, залишаючи їх “при добрах власних отчистих, яко в привілєї от королей здавна наданом мают”, причому підкреслив, що вони від початку війни щиро служили в Війську Запорозькому, відзначилися у боях і добре захищали православну віру⁴⁴. 26 червня Б.Хмельницький закріпив за шляхтичем О.Радченком село Постовицю, а Юрію Бакуринському було надано села Велику Вісь, Осняки, Ріпки, Гусинка, Буянки і Слободка⁴⁵ – за вірну службу у Війську Запорозькому. На початку вересня 1656 р. Хмельницький видав універсалі на право володіти маєтками кільком стародубським шляхтичам⁴⁶.

19 червня 1657 р. гетьман видав універсал про повернення дітям колишнього паволоцького полковника Івана Миньківського сіл Миньківці і Вербівка⁴⁷. 23 червня вийшов універсал про підтвердження власницьких прав Катерини Грязної на села Слабин, Янівці, Лукашівці, Стефанівці, Сумчівці і Пересяжню та “всякі до тих сел приналежитості...”⁴⁸. 28 червня Хмельницький видав універсал про підтвердження прав шляхти Пінського повіту, яка отримувала право володіти спадковими маєтками у Пінському, Мозирському і Турівському повітах і в інших місцях за умови, що вона “виконає присягу вірності”. За нею також зберігалася “vasallyni права, здавна надані королями”, за винятком “королівщин” Пінського староства, які переходили у розпорядження гетьманського уряду. “Довічні ж надання” могли бути у користуванні шляхти до смерті “кожного посесора”, після чого мали “вернутися в наше розпорядження”⁴⁹.

Як бачимо, починаючи з січня 1654 р. кількість гетьманських універсалів, що захищали інтереси шляхти, яка служила у Війську Запорозькому, значно зростає. Натомість скорочується їх кількість шляхті, яка не служила у Війську Запорозькому (якщо в 1648–1653 рр. – 24 універсалі, то в 1654–1657 рр. – лише 8)⁵⁰. Потрібно також відзначити, що всі вищевказані універсалі лише підтверджували права власності шляхти на маєтки, що дає підстави говорити про те, що гетьман не поспішав надавати шляхті та представникам старшини (які в основному були шляхетського походження) нові маєтки.

Отже, політика Богдана Хмельницького щодо шляхти протягом 1648–1657 рр. була досить гнучкою, вона залежала від реальних вимог конкретної ситуації, в якій опинялась Україна в той чи інший період національно-визвольної боротьби. Тому, з одного боку, гетьман, видаючи універсалі про “послушенство”, змушував селян і міщан підкорятися своїм панам, а з іншого – дивився крізь пальці на виступи останніх проти шляхти і маг-

натів, а інколи навіть сприяв їм (листопад 1650 р.). Саме завдяки такому ставленню Б.Хмельницького до шляхти вдавалося уникати вибухонебезпечного наростання соціальних суперечностей в суспільстві, які, здетонувавши і вибухнувши, могли миттєво знищити Українську державу.

Примітки

1. *Веселаго В.В. Принципи економічної політики Богдана Хмельницького // Нариси з історії економічної думки на Україні. – К., 1956. – С.85-101; Голобуцький В.О. Соціально-економічна політика гетьманської адміністрації (1648–1657 рр.) // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1979. – №1. – С.25-36; Крип'якевич І.П. Соціально-політичні погляди Богдана Хмельницького // УІЖ. – 1957. – №1. – С.94-105; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: соціально-економічний портрет. – К., 1993; Степанков В.С. Социальная политика гетманской администрации в годы Освободительной войны украинского народа (1648–1654 гг.) и борьба против нее крестьянства и козацкой гольтьбы // История СРСР. – 1979. – №3. – С.71-84; Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв’язки України з Росією в середині XVII століття. – К., 1959.*
2. Документи Богдана Хмельницького (далі – ДБХ). – К., 1961. – С.53.
3. *Мышык Ю.А. Новые документы Богдана Хмельницкого об антифеодальной борьбе народных масс на Украине и социальной политике гетманской администрации в период Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. // Актуальные проблемы аграрной истории Украины: Сборник научных трудов. – Днепропетровск, 1980. – С.183-184.*
4. ДБХ. – С.63.
5. Документы об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. (далі – ДОВ). – К., 1965. – С.78.
6. *Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький... – С.144.*
7. *Степанков В.С. Антифеодальна боротьба в роки визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648–1654). – Львів, 1991. – С.31-32.*
8. ДБХ. – С.86-87.
9. Там же. – С.89-90.
10. Воссоединение Украины с Россией (далі – ВУсР). Документы и материалы. – М., 1953. – Т.2. – С.118.
11. ДБХ. – С.105.
12. Там же. – С.131.
13. *Степанков В.С. Аграрна політика Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) // Феодалізм на Україні. Збірник наукових праць. – К., 1990. – С.56.*
14. ДБХ. – С.141.
15. *Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький... – С.254.*
16. ДБХ. – С.144.

17. Там же. – С.146.
18. Там же. – С.153.
19. *Кріп'якевич І.П.* Соціально-політичні погляди Богдана Хмельницького... – С.98.
20. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1898. – Т.2. – С.569.
21. *Степанков В.С.* Аграрна політика... – С.57.
22. ДБХ. – С.155.
23. *Степанков В.С.* Антифеодальна боротьба... – С.76.
24. ДБХ. – С.155.
25. *Степанков В.С.* Особливості антифеодальної боротьби на Україні в роки Визвольної війни (1648–1654 рр.) // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Науковий збірник. – К., 1989. – Вип.15. – С.47.
26. ДБХ. – С.168.
27. ВУсР. – Т.2. – С.340.
28. ДБХ. – С.178-79.
29. Там же. – С.182.
30. Там же.
31. Там же. – С.184-185.
32. Там же. – С.185.
33. ВУсР. – Т.2. – С.464.
34. *Степанков В.С.* Антифеодальна боротьба... – С.81.
35. ВУсР. – Т.2. – С.470.
36. *Костомаров Н.* Исторические монографии и исследования. – СПб., 1870. – Т.Х. – С.281-282.
37. ДБХ. – С.230, 231.
38. *Панашенко В.В.* Становлення козацької старшини як панівного прошарку суспільства України (др. пол. XVII–XVIII ст.) // Українська козацька держава: вигоди та шляхи історичного розвитку (Матеріали Других Всеукраїнських читань). – Черкаси, 1992. – С.111.
39. ВУсР. – Т.2. – С.464.
40. Там же. – С.476.
41. Там же.
42. ДБХ. – С.323.
43. Там же. – С.372.
44. Там же. – С.482.
45. Там же. – С.504-505, 505-506.

46. Акты Южной и Западной России. – СПб., 1862. – Т.3. – С.544-545, 545, 546.
47. ДБХ. – С.593.
48. Там же. – С.598-599.
49. Там же. – С.604.
50. Степанков В.С. Аграрна політика... – С.62.

Резюме

В статье рассматривается политика правительства Богдана Хмельницкого по отношению к шляхте на протяжении 1648–1657 годов. В частности прослеживаются изменения в отношении гетмана к шляхте и подчеркивается их зависимость от реальных условий конкретной ситуации, в которой оказывалась Украина в тот или иной период национально-освободительной борьбы.

Ключевые слова: Богдан Хмельницкий, правительство, политика, универсалы, шляхта, магнаты.

Одержано 21 жовтня 2005 р.

УДК 94 (470+477) “1654-1656”

B.B. Газін

МОСКОВСЬКА ДИПЛОМАТІЯ В 1654–1656 рр.: НАМАГАННЯ ЛЕГІТИМІЗУВАТИ УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКУ УГОДУ

У статті аналізуються спроби московського уряду утвердити нові політичні реалії, що сформувалися на міжнародній арені після укладення Переяславсько-московського договору 1654 р. Акцент робиться на тогочасних взаєминах між Московською державою, козацькою Україною та Кримом.

Ключові слова: козацька Україна, Кримське ханство, Московська держава, дипломатія, українсько-московська угода, титулatura, geopolітична реальність.

Сьогодні не викликає сумніву те, що українсько-московська утваряла 1654 року, відома ще як Переяславсько-московська, мала суттєвий вплив на воєнно-політичну ситуацію в Центрально-Східній Європі та різко міняла співвідношення сил в цьому регіоні.

Актуальність проблематики, пов’язаної з укладенням договору між козацькою Україною та Московською державою, визначається насамперед тим, що й до сьогодні не втихають суперечки навколо цієї події як в